

JANUSZ ROSZKO

ORCID: 0000-0001-5800-466X

SPRZEDAŻ ALKOHOLI W KARCZMACH I SZYNKACH BIAŁOSTOCKICH POD KONIEC XVIII STULECIA

DOI: 10.15290/sp.2021.29.05

Abstrakt. Artykuł przedstawia wyniki badań nad sprzedażą alkoholi w lokalach propinacji dworskiej miasta Białegostoku, zarządzanego przez Izabelę Branicką u schyłku XVIII w. Badany okres obejmuje 12 miesięcy 1796 r. Poddano analizie ilość wypijanych trunków, ich rodzaje, jak również uzyskane dochody.

Słowa kluczowe: sprzedaż alkoholi, Białystok, Izabela Branicka, austeria, historia gospodarcza

Abstract. The article presents the results of research on the sale of alcohols in the court propination premises of the city of Białystok, managed by Izabela Branicka at the end of the 18th century. The analyzed period covers 12 months of 1796. The quantity of drinks drunk, their types and income were analyzed.

Key words: sale of alcohol, Białystok, Izabela Branicka, inn, economic history

Spożycie alkoholu w epoce wczesnonowożytnej jest zjawiskiem badanym w wielu aspektach¹. Przede wszystkim akcentuje się element ekonomiczno-fiskalny. To na alkohole nakładano podatki stanowiące istotny element przychodu skarbu państwa², a ich sprzedaż przynosiła ogromne korzyści majątkowe szlachcie i magnaterii. Ten drugi element wiąże się z przymusem propinacyjnym,

¹ Artykuł stanowi przeredagowaną i uzupełnioną wersję fragmentu pracy magisterskiej zatytułowanej *Produkcja i sprzedaż alkoholi w dobrach Izabeli Branickiej* napisanej i obronionej w 2019 r. pod kierunkiem dr hab. Karola Łopateckiego, prof. UwB.

² Przykładowo: K. Boroda, *Geografia gospodarcza Królestwa Polskiego w XVI wieku*, Białystok 2016; A. Filipczak-Kocur, *Skarbowość Rzeczypospolitej 1587–1648: projekty, ustawy, realizacja*, Warszawa 2006; S. Dryja, *Podatki i opłaty pobierane od piwowarów krakowskich w XVI i pierwszej połowie XVII wieku. Reforma czopowego z czasów panowania Stefana Batorego i jej wpływ na piwowarstwo krakowskie*, „Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych”, 78, 2017, s. 67–94.

który miał głębokie i długotrwałe konsekwencje społeczne³. Oczywiście nie można zapomnieć o elemencie kulturowo-społecznym⁴, czy też gospodarczym⁵. Pod tym kątem najlepiej przebadana została konsumpcja i produkcja piwa m.in. dzięki badaniom Andrzeja Wyczańskiego⁶.

W niniejszym artykule prezentuję skalę sprzedaży alkoholu w karczmach dworskich działających na terenie Białegostoku. Poniższy tekst jest próbą ukazania działalności gospodarczej Izabeli Branickiej, która była w latach 1771–1808 posesorką tego miasta⁷. Jako wdowa po Janie Klemensie Branickim posiadała jego dobra rodowe, przy czym Białystok wydzierżawiła władzom pruskim w 1803 r.⁸ Postaram się wykazać skalę dochodów uzyskiwanych ze sprzedaży wytworzonych trunków przez browar dworski poprzez siatkę punktów dystrybucji propinacji białostockiej.

Poniższy artykuł stanowi poniekąd dopełnienie obrazu gospodarczo-społecznego miasta Białegostoku u schyłku epoki nowożytnej, poruszanego między innymi w publikacjach Moniki Kozłowskiej, która opisywała aspekty działalności gospodarczej mieszkańców miasta w obrocie nieruchomościami i rynku kredytowego w antologicznym okresie⁹.

Białystok pod koniec XVIII stulecia należy zaliczyć do średniej wielkości miast. Był to obok Tykocina największy ośrodek miejski na Podlasiu. W 1772 r. mieszkało tam około 2100 osób (1047 chrześcijan i 907 osób wyznania mojżeszowego). Jego rozwój wiązał się z faktem, że było to centrum dóbr magnackich

³ J. Jasiński, *Zagadnienie przymusu propinacyjnego na Warmii na przełomie XVIII i XIX wieku*, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie”, 2, 1964, s. 196–207; J. Rafacz, *Przymus propinacyjny w dobrach królewskich koronnych w epoce nowożytnej*, Warszawa 1933.

⁴ J. Burszta, *Wieś i karczma*, Warszawa 1950; D. Lewandowska-Diaz, *Historia kulturowa wina francuskiego w Polsce od połowy XVII wieku do początku XIX wieku*, Warszawa 2014; J. Besala, *Alkoholowe dzieje Polski. Czasy Piastów i Rzeczypospolitej szlacheckiej*, Poznań 2015.

⁵ A. Klonder, *Browarnictwo w Prusach Królewskich: (2 połowa XVI–XVII w.)*, Wrocław–Warszawa 1983; *idem*, *Napoje fermentacyjne w Prusach Królewskich w XVI–XVII wieku (produkcja – import – konsumpcja)*, Wrocław–Warszawa 1989.

⁶ A. Wyczański, *Studia nad konsumpcją żywności w Polsce w XVI i pierwszej połowie XVII w.*, Warszawa 1969; *idem*, *Studia nad folwarkiem szlacheckim w Polsce w latach 1500–1580*, Warszawa 1960.

⁷ K. Łopatecki, *Ustrój XVIII-wiecznego miasta Białystok*, „Miscellanea Historico-Iuridica”, 14, 2015, 1, s. 349–379.

⁸ K. Łopatecki, *O instytucji dożywocia na przykładzie małżeństwa Jana Klemensa i Izabeli Branickich*, „Krakowskie Studia z Historii Państwa i Prawa”, 9, 2016, 1, s. 39–66; *idem*, *Sprzedaż dóbr białostockich przez spadkobierców Jana Klemensa Branickiego*, „Studia Podlaskie”, 23, 2015, s. 75–99; K. Łopatecki, M. Kupczewska, *Dyspozycje majątkowe Izabeli z Poniatowskich Branickiej na wypadek śmierci*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, 64, 2016, 4, s. 486–487.

⁹ M. Kozłowska, *Rynek obrotu nieruchomościami w Białymstoku w XVIII wieku*, „Studia Podlaskie”, 25, 2017, s. 103–127; *eadem*, *Rynek kredytowy w osiemnastowiecznym Białymstoku w świetle analiz ksiąg miejskich*, „Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych”, 78, 2017, s. 199–222.

Branickich herbu Gryf. Znacznie przyczynił się do tego fakt, że Jan Klemens Branicki był hetmanem, dzięki czemu lokował w tym mieście garnizon, a żołnierze musieli w mieście nabywać alkohol¹⁰. Nie bez znaczenia było dogodne położenie na trasie komunikacyjnej Warszawa–Wilno, tym samym miasto było często odwiedzane przez podróżnych i kupców. U schyłku Rzeczypospolitej na terenie miasta działało 16 austerii, zajazdów lub szynków¹¹. Nominalna sytuacja podczas zaboru pruskiego (1796–1807) radykalnie się zmieniła, gdyż urzędnicy Kamery Pruskiej wymieniali 48 karczm (karczmarzy)¹². Najprawdopodobniej taka rozbieżność mogła być spowodowana skrupulatnością urzędników, którzy prowadząc spis ludności żydowskiej dla celów podatkowych w 1797 r., nakazali przybrać im stałe nazwiska, równocześnie ustalając ich źródła dochodu¹³. Warto dodać, że w Białymstoku w tym czasie działały 33 browary, w tym dwa duże skarbowe – stary i nowy (ten ostatni był murowany i położony ze względów przeciwpożarowych poza centrum miasta)¹⁴. Oprócz tego jeden należał do mieszczanina (chrześcijańskiego wyznania) Bieleckiego, a pozostałych 30 browarów należało do Żydów¹⁵. Przy czym te ostatnie to browary o niedużej wydajności, a według badacza zagadnienia dzieliły się one po połowie na gorzelnie i właściwe browary¹⁶.

Podstawę źródłową artykułu stanowią Akta osobisto-rodzinne i majątkowo-prawne znajdujące się w zespole Archiwum Roskie, które obecnie przechowywane są w Archiwum Głównym Akt Dawnych w Warszawie. W szczególności podstawą analizy są materiały opatrzone sygnaturą 640, która gromadzi dokumentację związaną z propinacją na terenie Białegostoku. Niezwykle dokładne są tam rozliczenia sprzedaży alkoholi przez najważniejsze, działające na terenie

¹⁰ K. Łopatecki, *Ustrój XVIII-wiecznego...*, s. 351, 371.

¹¹ A. Oleksicki, *Socjotopografia Białegostoku w XVIII wieku w świetle inwentarza miasta z 1771/1772 i planu Beckera z 1799*, „Studia i materiały do dziejów miasta Białegostoku”, 4, 1985, s. 52.

¹² W. Wróbel, W. Szwed, *Spis mieszkańców Białegostoku z lat 1799–1853*, Białystok 2016, s. 13.

¹³ Z dużą dozą prawdopodobieństwa urzędnicy pruscy traktowali miejsce produkcji alkoholi jako jednocześnie miejsce jego spożywania, stąd takie rozbieżności pomiędzy spisem inwentarza z roku 1771/72 a późniejszym pruskim z roku 1797. Oczywiście nie da się ostatecznie wykluczyć, iż działalność gospodarcza mogła rozwinąć się w przeciągu 25 lat. Dla ustalenia dokładnej przyczyny wynikłych różnic wymagane są dodatkowe badania źródłowe.

¹⁴ Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie [dalej: AGAD], Archiwum Roskie [dalej: AR], sygn. 122, s. 78–78v., 187–190; M.J. Lech, *Dzieje Białegostoku w XVIII wieku*, „Studia i materiały do dziejów Białegostoku”, 1, 1968, s. 142.

¹⁵ A. Oleksicki, *Socjotopografia Białegostoku...*, s. 47, s. 51. Zob. też: M.J. Lech, *Dzieje Białegostoku...*, s. 142.

¹⁶ J. Wąsicki, *Pruskie opisy miast polskich z końca XVIII wieku, Departament białostocki*, Poznań 1964, s. 51–52. Zob. przykładowo: AGAD, AR, sygn. 122, k. 84v, 88.

karczmy za okres 12 miesięcy w roku 1796¹⁷. Zestawienia propinacyjne, z których korzystałem, podawane są za następujące okresy: 1 I – 1 III; 1 III – 1 IV; 1 IV – 1 V; 1 V – 1 VI; 1 VI – 24 VI, 24 VI¹⁸ – 1 VIII; 1 VIII – 1 IX; 1 IX – 1 X; 1 X – 1 XI; 1 XII – 1 I 1797r., oraz okres remanentu: 24 VI 1796 – 1 I 1797. Powstała dokumentacja czasowo wiąże się z przejęciem tych terenów przez władze pruskie i decyzją o nadaniu Białemustokowi rangi stolicy Departamentu Prus Nowowschodnich¹⁹. Podniesienie rangi miasta oznaczało ogromny napływ ludności, już od początku 1796 r. zaczęli pojawiać się tam żołnierze i urzędnicy. Sam garnizon liczył 561 żołnierzy, a wraz z rodzinami 1019 osób, do tego należało zaliczyć około 200 urzędników państwowych²⁰. Wprowadzenie ścisłego nadzoru nad sprzedażą alkoholu miało więc przynieść znaczne zwiększenie dochodów z propinacji w obrębie miasta liczącego około 3300 osób.

Kluczowym problemem źródłoznawczym i metodologicznym jest ocena wielkości miar używanych w Białymstoku na przełomie XVIII i XIX w. Przeprowadzone w niniejszym artykule obliczenia były możliwe dzięki wykorzystaniu korespondencji komisarza Michała Lubowickiego do Izabeli Branickiej. Opisuje on m.in. zamieszanie spowodowane wprowadzeniem nowych miar i niedogodności z tym związane. Kluczowy fragment brzmi: „...teraźniejsza miara warszawska mniejsza [jest] od dawniejszej, a miara Komisji Cywilno-Wojskowej jeszcze mniejsza od warszawskiej, więc kiedy kto brał korzec dawniej, czyli garcy 32 na miarę warszawską (którą Im Pan Schneide przysłał), nie weźmie więcej jak gar[ców] 30½, a na miarę Komisji Cywilno-Wojskowej gar[ców] 29. Jak będzie dawana rezolucja suplikującym, niech zostanie wymieniono, którą miarą wydawać powinien z magazynu ImPan Rąbiewski: dawną starą, warszawską w roku przeszłym przyslaną lub od Komisji Cywilno-Wojskowej wydaną. Potrzebny przy tym rozkaz, aby miary wszystkie do jednej miary za sprawiedliwą

¹⁷ Źródło zawiera wszystkie miesiące 1796 r. z wyjątkiem listopada. Ażeby doszacować brakujące dane, zostały wykonane obliczenia: od sześciu miesięcy ujętych w remanencie półrocznym odjęty został okres za miesiące: 24 VI – 1 VIII; 1 VIII – 1 IX; 1 IX – 1 X; 1 XII – 1 I 1797 r. i w ten sposób powstały wynik posłużył do uzupełnienia brakującego listopada. Remanent obejmuje drugie półrocze: od 24 VI 1796 – 1 I 1797; vide: AGAD, AR, Akta osobisto-rodzinne i majątkowo-prawne, sygn. 640, s. 137–138.

¹⁸ W źródle występuje zapis – św. Jana. Wówczas w Białymstoku odbywał się doroczny jarmark z okazji imienin właściciela dóbr – Jana K. Branickiego, w czasie którym wydawane były ordynaria (deputat) suplikantom dworu Branickich.

¹⁹ K. Łopatecki, W. Walczak, *The history of Branicki Palace until 1809. The influence of “Versailles of Podlasie” on the development of Białystok*, Białystok 2015, s. 193–198.

²⁰ *Pruskie opisy miast polskich z końca XVIII wieku. Departament białostocki*, oprac. J. Wąsicki, Poznań 1964, s. 52–53; W. Kusiński, *Przemiany funkcji Białegostoku w przeszłości*, „Rocznik Białostocki”, 6 1966, s. 273; W. Wróbel, W. Szwed, *Spis...*, s. 13.

regulowane były, bo inaczej trudno byłoby dojść ładu...²¹. Powyższy cytat wskazuje, że w przeciągu dwóch lat (1790–1791) zostały dwukrotnie zmienione miary stosowane do rozliczeń w Białymstoku, a oprócz tego funkcjonowała jeszcze trzecia miara rządowa. W innym liście Lubowicki pisze: „Piwo zrobione było złe. Pisarz jako i majster exkuzowali się ze słodu gorącego w niedostatku innego robić musieli i że się cały war zepsuł się. War piwa zawiera w sobie pięć miarek, a miarka 50 garcy²². W innym fragmencie Lubowicki odpowiada I. Branickiej na zadane pytanie, ile to jest miara piwa: „Miar piwa, czyli miarka trzyma w sobie garcy koronnych 50²³. Wiedząc, że garniec zawiera ok. 3,77 litra dla ciał sypkich, jak i dla płynów można wyliczyć przytaczane w źródle miary.

Zboże (ciał sypkich):

- korzec warszawski „stary” = 32 garnce \times 3,77 = 120,64 litry;
- korzec warszawski „nowy” = 30,5 garncy \times 3,77 = 114,98 litry;
- korzec komisji cywilno-wojskowej = 29 garncy \times 3,77 = 109,33 litry.

Piwa (dla płynów):

- miarka = 50 \times 3,77 = 188,5 litra;
- 1 war piwa = 5 \times 188,5 l = 942,5 litra.

1. Piwa

Piwo w okresie nowożytnym było jednym z podstawowych składników diety. Andrzej Wyczański ustalił (dla wieku XVI i 1 poł. XVII), że statystycznie dorosły mężczyzna ze stanu szlacheckiego wypijał dziennie ok. 2,6 l piwa, natomiast ludność zależna na folwarkach spożywała tylko 1,2 l na osobę dziennie²⁴. Z kolei Krzysztof Boroda sumarycznie, dla wszystkich mieszkańców, niezależnie od pochodzenia i wieku w połowie XVI stulecia przyjmuje dzienne spożycie w wysokości 1,37 litra²⁵. To bardzo wysokie spożycie alkoholu należy zbalansować faktem, że ówczesne piwa miały znacznie niższą, niż obecnie, zawartość alkoholu, która nie przekraczała 1,5–2%. Trudno jednak bezrefleksyjnie przenosić sytuację z XVI–XVII stulecia na koniec wieku XVIII. Sytuacja ta zaczyna

²¹ AGAD, AR, Korespondencja, sygn. LXIV/92, s. 104–105, M. Lubowicki do I. Branickiej, Białystok 13 IX 1791.

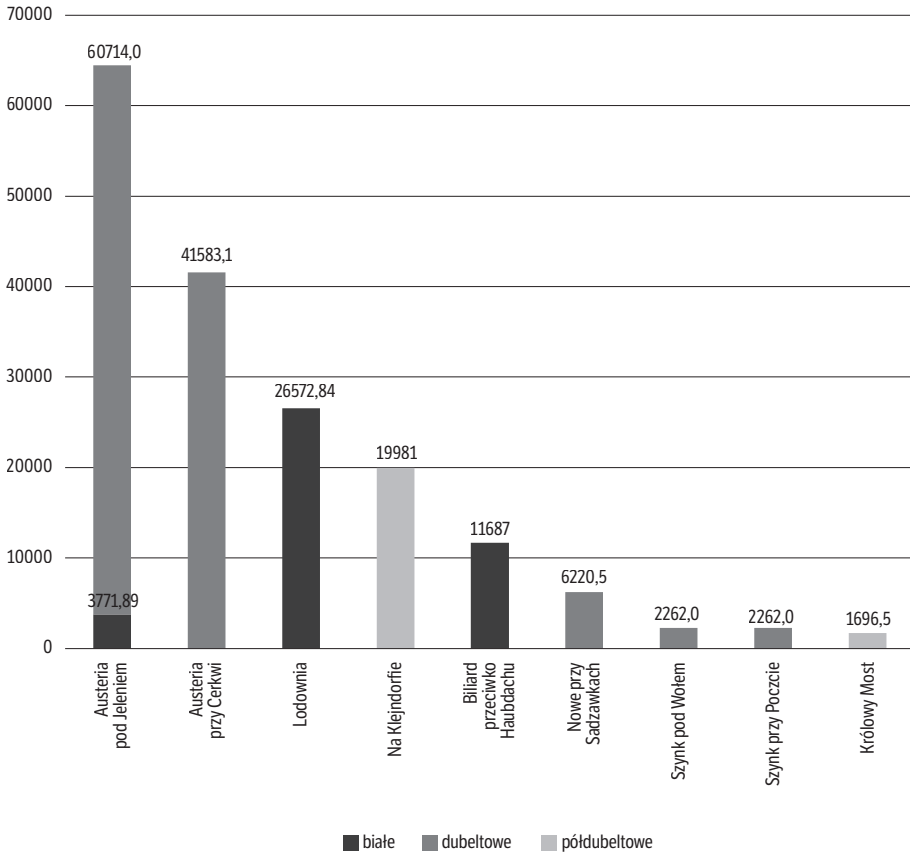
²² *Ibidem*, s. 212–213, M. Lubowicki do I. Branickiej, Białystok 25 X 1795.

²³ *Ibidem*, s. 232, M. Lubowicki do I. Branickiej, Białystok 13 XII 1795.

²⁴ A. Wyczański, *Studia nad konsumpcją...*, s. 152–188.

²⁵ K. Boroda, *Wpływy z czopowego jako wskaźnik lokalnego zróżnicowania poziomu produkcji piwa pelfnego w miastach Królestwa Polskiego w latach 60. XVI w.*, „Studia Geohistorica”, 4, 2016, s. 68.

Wykres 1. Ilość dostarczonego piwa w litrach w punktach dystrybucji propinacji białostockiej za okres 12 miesięcy (1796)

Opracowanie własne na podstawie: AGAD, AR, Akta osobisto-rodzinne i majątkowo-prawne, sygn. 640, s. 77, 78, 81, 82, 85, 86, 89, 90, 93, 94, 97, 101, 105, 109, 113, 114, 137, 138.

się odwracać w XVIII w., gdy narasta przymus propinacyjny dla chłopów, który staje się podstawowym źródłem dochodu dla właścicieli ziemskich²⁶. Bardzo trudno podać nawet rząd wielkości dziennego spożycia piwa w mieście – tym bardziej że rok 1796 charakteryzował się ogromną dynamiką zmian demograficznych w obrębie miasta. Sądzę, że można przyjąć, że codziennie wypijano co najmniej 3000 litrów piwa.

²⁶ Z. Kuchowicz, *Obyczaje staropolskie XVII–XVIII wieku*, Łódź 1975, s. 40.

Oczywiście większość piwa ludność spożywała w domach lub w miejscach pracy, gdzie gwarantowano tzw. „piwne”. Znaczna jednak część spożycia przypadała na szynki, karczmy i austerie. Dzięki zgromadzonym danym dla 12 miesięcy w roku 1796 wiadomo, że było osiem lokali należących do propinacji białostockiej oraz jedna „lodownia”, o której szerzej w dalszej części tekstu. Szczegółowe zestawienie prezentuje tabela nr 1 i wykres nr 1.

Największym sprzedawcą piwa w Białymstoku w 1796 r. była austeria „Pod Jeleniem”. W ciągu 12 miesięcy wygenerowała ona obrót w wysokości 10 845,7 złp i dostarczono do niej 64 485,9 l piwa. Jedynie w tym lokalu sprzedawano dwa różne gatunki piwa białe i dubeltowe (tab. 1). Uśredniona cena za litr piwa białego wynosiła ok. 9,6 grosza, natomiast dubeltowego 4,8 grosza. Niespełna dwukrotnie mniejszą sprzedaż odnotował lokal „Przy Cerkwi”, gdzie wypito piwa dubeltowego 41 583,1 za kwotę 6630 złp. Piwo tam sprzedawane miało taką samą cenę piwa dubeltowego jak w „Jeleniu”. Następny pod względem sprzedaży był „Klejndorf”. Jako jeden z dwóch lokali propinacji białostockiej sprzedawał tanie piwo półdubeltowe (drugim był „Królowy Most”). Klejndorf znajdował się na lewobrzeżnej stronie miasta, która długo nie wchodziła w skład struktur miejskich – i taka lokalizacja być może predestynowała do sprzedaży tańszego piwa dla okolicznych chłopów udających się do miasta²⁷. W miejscu tym sprzedano 19 981 l piwa półdubeltowego za 1861 złp, co dało cenę za litr 2,8 grosza. W konsekwencji mimo dużej sprzedaży, przychód nie był imponujący i okazał się znacznie mniejszy od czwartej w skali sprzedaży – austerii „Biliard”²⁸. Było to najbardziej eleganckie miejsce w mieście, które sprzedawało wyłącznie najdroższe piwo białe (11 687 litry sprzedano za 3720 zł), a zatem za litr należało zapłacić 9,5 grosza. Pozostałe lokale miały mniejszy obrót i sprzedawały piwo dubeltowe, które jednak wyraźnie różniło się ceną, tym samym zapewne, kierowane było do zbliżonej zamożnością klienteli.

Odrębną kategorią w tym zestawieniu jest „Lodownia”, która nie prowadziła najprawdopodobniej sprzedaży detalicznej, ale funkcjonowała jako skład przechowujący w niskich temperaturach sezonowe nadwyżki produkcyjne, o czym

²⁷ K. Łopatecki, *Ustrój...*, s. 355–359. Szerzej o ludności napływowej w Białymstoku: M. Kozłowska-Szyc, *Przybysze spoza granic miasta na kartach najstarszych białostockich ksiąg miejskich*, [w:] *Granice i pogranicza*, red. P. Guzowski, M. Liedke, W. Walczak, Białystok 2019, s. 111–123.

²⁸ Jeszcze na początku roku 1796 austeria ta nazywana była „Austerią w kamienicy gdzie Bilar” (bilard) lub „przeciwko Biliardu”. Zapewne zmieniono jej nazwę po objęciu zarządu miastem przez Prusaków i odtąd nazwano „Biliard przeciwko Haubdwachu” (zapewne chodzi tu o posterunek pruskiej policji, który znajdował się naprzeciw austerii).

świadczy odnotowany okres i ilość trunku²⁹. Piwo sprzedawane było hurtowo, wyłącznie białe, a kosztowało 9,3 groszy za litr³⁰, przy obrocie 26 572,8 l za 8198,7 złp. Lodownia służyła do przechowywania w okresie letnim szybko psujących się produktów, w tym wypadku również piwa.

Tabela 1. Zestawienie przychodów ze sprzedanego piwa przez punkty dystrybucji należące do propinacji białostockiej za okres 12 miesięcy (1796)

Lokal	Piwo	Ilość (w litr.)	Kwota (złp)	Średnia cena (litr/gr) ³¹
Austeria pod Jeleniem	Dubeltowe	60 714,0	9 634,7	4,8
	Białe	3 771,9	1 211,0	9,6
Austeria przy Cerkwi	Dubeltowe	41 583,1	6 630,0	4,8
Lodownia	Białe	26 572,8	8 198,7	9,3
Na Klejndorfie	Półdubeltowe	19 981,0	1 861,0	2,8
Biliard przeciwko Haubwachu	Białe	11 687,0	3 720,0	9,5
Nowe przy Sadzawkach	Dubeltowe	6 220,5	1 030,0	5,0
Szynk pod Wołem	Dubeltowe	2 827,5	450,0	4,8
Szynk przy Poczcie	Dubeltowe	2 262,0	336,0	4,5
Królowy Most	Półdubeltowe	1 696,5	162,0	2,9
Wszystkie lokale sumarycznie	–	177 316,3	33 233,4	5,8

Opracowanie własne na podstawie: AGAD, AR, Akta osobisto-rodzinne i majątkowo-prawne, sygn. 640, s. 77, 78, 81, 82, 85, 86, 89, 90, 93, 94, 97, 101, 105, 109, 113, 114, 137, 138.

Warto zasygnalizować, że koszt jęczmienia potrzebny do wyprodukowania piwa stanowił 55,6%, a chmielu 2,17% ceny sprzedaży trunku³². Podane zaś ceny w tabeli 1 nie oznaczają ceny sprzedaży detalicznej. Należy doliczyć marżę, a te mogły być bardzo różne, jej minimalna wartość wynosiła 10–15% ceny produktu³³.

²⁹ Lodownia działała na rynku piwnym w okresie od maja do września, vide: AGAD, AR, Akta osobisto-rodzinne i majątkowo-prawne, sygn. 640, s. 94, 97, 101, 105, 109, 138.

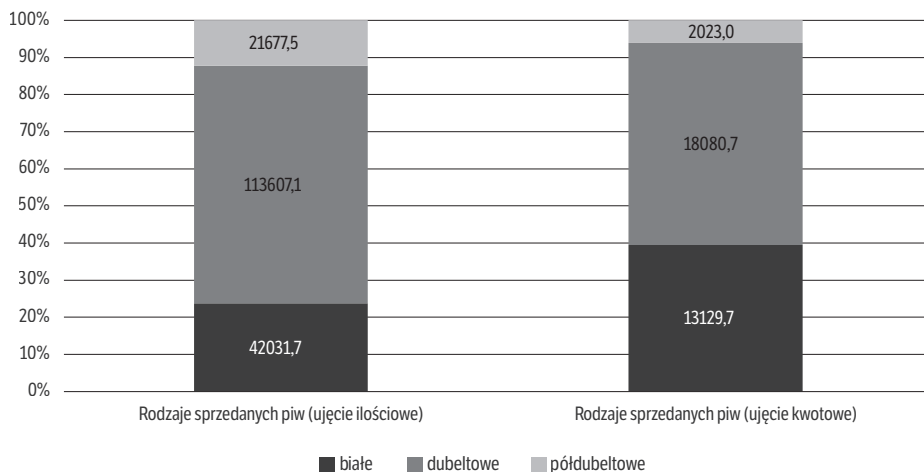
³⁰ We wszystkich punktach sprzedaży ceny dostarczanych trunków były podobne, jedyny wyjątek stanowi „Szynk przy Poczcie”, który otrzymywał, do propinacji z browaru dworskiego, piwo dubeltowe o 2 złp niższą na miarce, niż pozostali szynkarze, co przekładało się na końcową cenę piwa o 0,3 grosza na litrze – vide: *ibidem*, s. 109, 114, 138.

³¹ Uśredniona cena wynikająca z ilorazu kwoty danego gatunku do ilości uzyskanej ze sprzedaży.

³² AGAD, AR, Akta osobisto-rodzinne i majątkowo-prawne, sygn. 640, s. 42, 142.

³³ Według inwentarza dóbr Jana Klemensa Branickiego z roku 1771/2 w karczmie w Dojlidach (pod Białymstokiem) odnotowano: „Daniel Hup który szynkuje ordynaryjne piwo i gorzałkę ma z piwa garniec dziesiąty a z gorzałki piętnasty, siano i owies dla podróżnych swoje sprzedaje”. Zob.: AGAD, AR, sygn. 122, k. 372–373.

Wykres 2. Rodzaje wyprodukowanego przez browary skarbowe i sprzedanego piwa w punktach dystrybucji propinacji białostockiej za okres 12 miesięcy (1796)

Opracowanie własne na podstawie: AGAD, AR, Akta osobisto-rodzinne i majątkowo-prawne, sygn. 640, s. 77, 78, 81, 82, 85, 86, 89, 90, 93, 94, 97, 101, 105, 109, 113, 114, 137, 138.

Wyjaśnienia wymagają przedstawione na wykresach i tabelach dane. Otóż prezentują one ilość dostarczonego z browarów skarbowych piwa i nie są tożsame ze sprzedażą. Każda karczma miała zapasy, które ulegały zwiększeniu lub zmniejszeniu w poszczególnych miesiącach i latach. Stąd przemnożenie odebranych trunków przez cenę nie równa się obrotowi. Ten był mniejszy, gdyż czasem następowała obniżka cen (co musiało wiązać się ze zgodą dworu, która oznaczała obniżkę ceny hurtowej), niekiedy też piwo kwaśniało, co należało zaliczyć w poczet strat (choć takie piwo starano się przerobić na wódkę)³⁴. Łączna sprzedaż piwa we wszystkich wymienionych punktach wynosiła około 177 316,3 litrów rocznie. Bardzo ostrożnie można sformułować wniosek, że te lokale odpowiadały za czwartą część całego spożycia w mieście³⁵. Logika dokumentacji wskazuje, że była to roczna produkcja starego i nowego browaru skarbowego powiększona o spożycie piwa na samym dworze³⁶.

³⁴ AGAD, AR, Akta osobisto-rodzinne i majątkowo-prawne, sygn. 640, s. 137–138.

³⁵ Poddane analizie austerie (8 lokali plus lodownia) stanowiły ok. 19% spośród wszystkich 48 punktów sprzedaży alkoholi w Białymstoku i prawdopodobnie były to lokale z największym obrotem, stąd też założony szacunek.

³⁶ Szerzej o spożyciu piwa na dworze Jana Klemensa Branickiego: E. Kowicka, *Dwór „najrzędniejszego w Polsce magnata”*, Warszawa 1991, s. 204–205.

Zdecydowanie dominowało w handlu piwo dubeltowe, silną pozycję zajmowało najbardziej prestiżowe piwo białe. Ewidentnie browary skarbowe rezygnowały z produkcji najsłabszego piwa półdubeltowego – było ono najłatwiejsze do produkcji i liczne małe browary mogły z powodzeniem konkurować na rynku najtańszych piw.

2. Trunki wysokoprocentowe

Wódka na terenach polskich pojawiła się pod koniec pierwszej połowy XVI w., o czym świadczyć miał pobór czopowego od gorzałki w Krakowie z roku 1544. Druga połowa XVI w. przyniosła upowszechnienie produkcji wódki na terenie Korony, na co dowodem jest wybieranie podatków w latach 1564, 1565, 1577. Z. Kuchowicz przyjął za datę graniczną umasowienia produkcji gorzałki rok 1600, natomiast A. Klonder proponuje przesunąć cezurę czasową na początek XVIII w., z powodu braku w źródłach wzmianek o sprzedaży gorzałki w karczmach wielkopolskich (do 1655 r.)³⁷.

W Białymstoku wszystkie alkohole wysokoprocentowe (z wyjątkiem koniaku) pochodziły prawdopodobnie z własnej produkcji browaru dworskiego. Inwentarz z marca 1802 r. wspomina „o alembikach małych”, „trąbnikach do tychże” i „czapkach do tychże”, świadczyć to może, iż pomiędzy rokiem 1771 a 1802 browar białostocki wyposażony został w te urządzenia, co pozwalało wytwarzać tam gorzałkę, oraz inne rodzaje produktów alkoholowych powstających na jej bazie³⁸. Likiery i arak zapewne również wyrabiano we własnym zakresie, ponieważ w tym samym dokumencie znajdujemy składniki do ich produkcji – skórki pomarańczy, korzeń fiołkowy, czy też anyż potrzebny do produkcji araku³⁹.

Do trunków wysokoprocentowych zaliczam gorzałkę ordynaryjną i cukrową oraz wódkę francuską (zapewne koniak), likier⁴⁰ i arak⁴¹. Były one sprzedawane na terenie Białegostoku w trzech punktach: w „Biliardzie przeciwko Haubdwachu”,

³⁷ Z. Kuchowicz, *Uwagi o konsumpcji produktów destylacji alkoholowej w Polsce w XVI w.*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, 19, 1971, s. 667–679; A. Klonder, *Napoje...*, s. 40–41.

³⁸ AGAD, Archiwum Białostockie Branickich, sygn. 36, k. 78–79, 121–122.

³⁹ AGAD, AR, Akta osobisto-rodzinne i majątkowo-prawne, sygn. 640, s. 42.

⁴⁰ Likier nie występuje w zestawieniu propinacyjnym dworu białostockiego za 1796 r., pojawiał się w marcu i kwietniu roku 1797. Vide: *ibidem*, s. 125, 129.

⁴¹ Typy alkoholi zostały uszeregowane od najbardziej pospolitych do najlepszych. Zob.: A. Piątkowski, *Gorzelnik i piwowar doskonały*, t. 1, Kraków 1809, s. 2.

„Pod Jeleniem” i w „Nowym nad Sadzawką”, a poza miastem w szynku „Królowy Most”, który znajdował się w miejscowości o takiej samej nazwie⁴². Wyłącznie wódki gatunkowe (arak, wódka francuska i gorzałka cukrowa, która w znikomej ilości pojawiła się w „Królowym Moście”) były serwowane w „Biliardzie”, podobnie w „Austerii pod Jeleniem” z tym, że przeważała tu gorzałka cukrowa.

Zdecydowanie największym punktem sprzedaży alkoholi mocnych w mieście nad rzeką Białą był „Biliard przeciwko Haubdwachu”, w którym łącznie sprzedano 451,08 l trunków za kwotę 2034,7 złp. Najpopularniejszym trunkiem była oczywiście najtańsza w lokalu gorzałka cukrowa (329,9 litrów, sprzedana za kwotę 1204 złp). Natomiast wódka francuska i arak stanowiły łącznie ok. 27% całkowitej sprzedaży. „Biliard” najwidoczniej poprzez swoje położenie był najbardziej prestiżowym miejscem spotkań ówczesnej elity urzędniczej miasta, jak i przyjezdnych oficjeli.

Mniej alkoholi mocnych sprzedawano w pozostałych trzech miejscach (łącznie wypijano tam mniej wódki niż w „Bilardzie”). „Austeria Pod Jeleniem” (okolice obecnej ul. Warszawskiej) miała przeszło dwa razy mniejszy obrót mocnymi alkoholami, adekwatnie 91,54 l za 653,3 złp. Ewidentnie klientela „Pod Jeleniem” nastawiona była na spożywanie piwa i nie gustowała w innych alkoholach. Rozkład sprzedaży wódek był tu najbardziej złożony, gdyż niemal 10-krotnie mniej sprzedawano gorzałki cukrowej niż araku (7,5 l za 28 złp), niewielki udział (podobnie jak w „Bilardzie”) miał koniak (9 l za 70 złp). Oba miejsca przeznaczone były dla zamożnej klienteli, przy czym wyższe ceny były w „Austerii pod Jeleniem”. Najdroższy trunek – koniak – kosztował 7,77 złp/l, w „Bilardzie” cena tego trunku utrzymywała się na poziomie 6,88 złp/l. Natomiast najtańszy rodzaj sprzedawanych wódek (gorzałka cukrowa) w „Bilardzie” kosztowała 3,68 złp/l, a w „Jeleniu” jej cena wynosiła 3,71 złp/l. Nie inaczej rzecz się miała z arakiem, „Pod Jeleniem” – 7,46 złp/l, a w „Bilardzie” – 7,24 złp/l.

Natomiast bywalcy „Nowego” raczyli się gorzałką ordynaryjną, której sprzedano 135,7 litrów za cenę 115,1 złp i alembikową, której upłynniono 17,0 litra z kwotą 22,5 złp, przy cenie 1,33 złp/l. Wskazywać to może, że „wódka alembikowa” była pośrednim gatunkiem pomiędzy drogą gorzałką cukrową a tanią ordynaryjną. W obrębie trunków wysokoprocentowych występowała duża dysproporcja, gdyż wódka w „Nowem” była siedmiokrotnie tańsza, niż najdroższa wódka (francuska) i kosztowała zaledwie 1 złp/l.

⁴² Odnotowana sprzedaż odnosi się do okresu, od stycznia do czerwca 1796 r., następnie pojawia się jeszcze przy remanencie półrocznym. Vide: AGAD, AR, Akta osobisto-rodzinne i majątkowo-prawne, sygn. 640, s. 78, 81, 86, 90, 94.

Intrata propinacyjna wymienia jeszcze karczmę wyjezdną z miejscowości Królowy Most, która leżała poza miastem i rozliczana była razem z miejskimi lokalami. Karczma ta leżała na skraju dóbr Branickiej i mogła służyć do „ekspansji” ekonomicznej na poddanych z sąsiednich majątków, którzy być może nie mieli dużego wyboru miejsc do raczenia się trunkami, ponieważ miejscowość ta była położona w środku puszczy na ruchliwym wówczas szlaku z Białegostoku do Wołkowyska i Baranowicz.

Karczma w „Królowym Moście” sprzedała zdecydowanie najwięcej najtańszej gorzałki ordynaryjnej odpowiednio 671,1 l za 746,3 złp, w minimalnych ilościach schodziła również gorzałka cukrowa (5,7 l za 21 złp). Można zauważyć różnicę ceny w obydwu tych karczmach („Nowem” i „Królowym Moście”), gdzie ceny dla 1 litra gorzałki ordynaryjnej odpowiednio wyniosły 1 złp i 1,05 złp. Być może w „Królowym Moście” gorzałka była droższa z powodu poniesionych kosztów transportu (osada była oddalona od centrum Białegostoku o ok. 20 km), niewątpliwie wpływ na to mogła mieć konkurencja ze strony innych lokali w odniesieniu do „Nowego”.

Łączna sprzedaż tych czterech punktów zamknęła się w roku 1796 kwotą 3592,85 złp za 1390,07 litra (tab. 2).

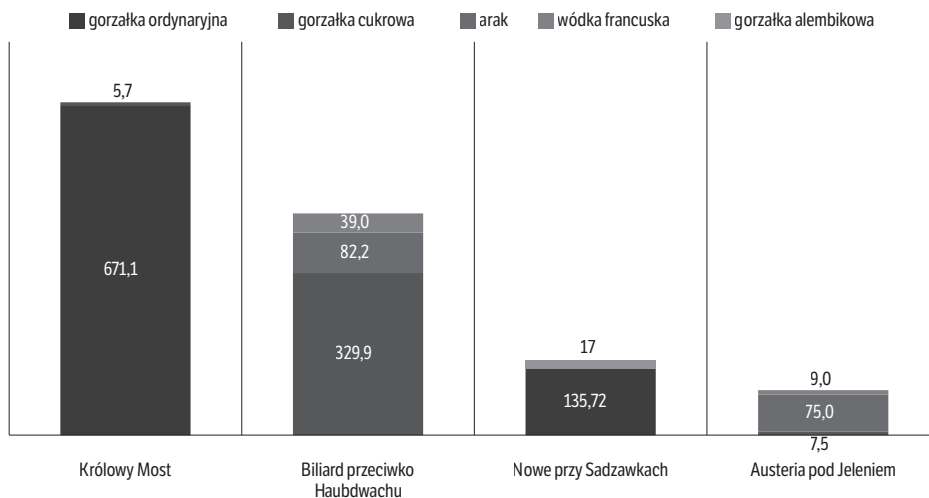
Tabela 2. Zestawienia przychodów i cen sprzedanych alkoholi wysokoprocentowych przez punkty dystrybucji należące do propinacji białostockiej za okres 12 miesięcy (1796)

Lokal	Trunek	Ilość (w litr.)	Kwota (złp)	Średnia cena (litr/złp) ⁴³
Królowy Most	gorzałka cukrowa	5,7	21,0	3,7
	gorzałka ordynaryjna	671,1	746,3	1,1
Biliard przeciwko Haubdwachu	gorzałka cukrowa	329,9	1 204,0	3,6
	arak	82,2	568,0	6,9
	wódka francuska	39,0	262,7	6,7
Nowe przy Sadzawkach	gorzałka ordynaryjna	135,7	115,1	0,8
	gorzałka alembikowa	17,0	22,5	1,3
Austeria pod Jeleniem	arak	75,0	555,3	7,4
	wódka francuska	9,0	70,0	7,8
	gorzałka cukrowa	7,5	28,0	3,7
Wszystkie lokalizacje razem	–	1 390,07	3 592,85	4,3

Opracowanie własne, źródło: AGAD, AR, osobisto-rodzinne i majątkowo-prawne sygnatura 640, s. 77, 78, 82, 85, 86, 90, 93, 94, 97, 101, 105, 109, 113, 114, 137, 138.

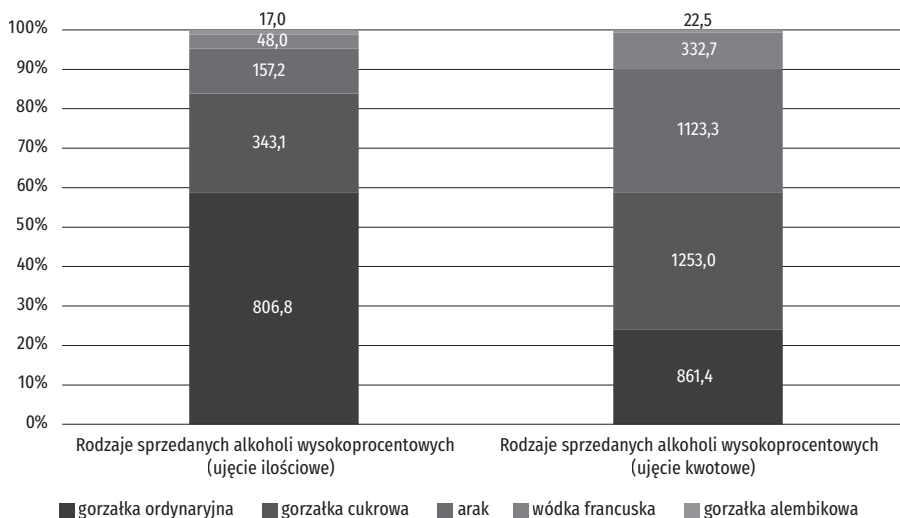
⁴³ Uśredniona cena wynikająca z ilorazu kwoty danego gatunku do ilości uzyskanej ze sprzedaży.

Wykres 3. Ilość sprzedanego alkoholu wysokoprocentowego w litrach w punktach dystrybucji propinacji białostockiej za okres 12 miesięcy (1796)

Opracowanie własne na podstawie: AGAD, AR, Akta osobisto-rodzinne i majątkowo-prawne, sygn. 640, s. 77, 78, 82, 85, 86, 90, 93, 94, 97, 101, 105, 109, 113, 114, 137, 138.

Wykres 4. Rodzaje sprzedanego alkoholu wysokoprocentowego w punktach dystrybucji propinacji białostockiej za okres 12 miesięcy (1796)

Opracowanie własne na podstawie: AGAD, AR, Akta osobisto-rodzinne i majątkowo-prawne, sygn. 640, s. 77, 78, 81, 82, 85, 86, 89, 90, 93, 94, 97, 101, 105, 109, 113, 114, 137, 138.

3. Wino

Wina, podobnie jak i wódki francuskiej, nie wytwarzano w Białymstoku z przyczyn klimatycznych. W omawianym okresie wino sprowadzono z Królewca⁴⁴, chociaż można natrafić w źródłach również na informacje o zakupywaniu w Gdańsku i w Warszawie⁴⁵. Wino dowożone było w beczkach, rzadziej w butelkach. Beczkowane na polecenie Branickiej rozlewano do butelek już na miejscu⁴⁶. Dostępne w mieście były do ogólnej konsumpcji dwa gatunki win – burdeau⁴⁷ i francuskie ordynaryjne, które serwowano w dwóch lokalach, resztę (np. wino szampańskie, białe francuskie) rezerwowano na stół dworu białostockiego⁴⁸.

Spożycie wina w Białymstoku odbywało się w austeriach przynależących do dworu Branickiej (podobnie jak poprzednio z wódkami gatunkowymi) w dwóch miejscach – „Biliardzie przeciw Haubdwachu” i „Austerii pod Jeleniem”. W „Jeleniu” wypito 767,4 l za kwotę 2689 złp (665,4 l wina ordynaryjnego francuskiego za 1927,3 złp i 102 l burdeau za kwotę 761,7 złp). Natomiast w „Biliardzie” sprzedano wina odpowiednio: burdeau – 55,8 litry za kwotę 360,7 złp, natomiast francuskiego ordynaryjnego zbyto 354,4 l za kwotę 1025,3 złp. Ceny win w obu lokalach są nieznacznie zróżnicowane, a wina ordynaryjnego francuskiego są na tym samym poziomie. Sporą różnicę natomiast można odnotować w przypadku wina burdeau, na niekorzyść „Jelenia”, gdzie było drożej o 1,13 złp/l. Oba punkty sprzedały 1177,6 l wina za kwotę 4074,9 złp, zatem przeciętnie litr wina, niezależnie od gatunku, kosztował 4,8 złp. Podczas analizy tabeli (tab. 3) daje się zauważyć dysproporcja pomiędzy sprzedanymi ilościami w badanych austeriach. „Pod Jeleniem” sprzedano przez rok 1796 niepełna dwukrotnie więcej wina, niż w „Biliardzie”, być może było spowodowane

⁴⁴ AGAD, AR, sygn. LXIV/92, s. 34, M. Lubowicki do I. Branickiej, Białystok 14 III 1790; *ibidem*, s. 64, M. Lubowicki do I. Branickiej, Białystok II 1791; *ibidem*, s. 65 M. Lubowicki do I. Branickiej, Białystok 6 III 1791.

⁴⁵ AGAD, AR, sygn. LXV/1, k. 210, W. Matuszewicz do I. Branickiej, Białystok 10 IV 1780; *ibidem*, k. 277, W. Matuszewicz do I. Branickiej, Białystok 17 VIII 1780; *ibidem*, k. 358, W. Matuszewicz do I. Branickiej, Białystok 18 I 1781.

⁴⁶ AGAD, AR, sygn. LXV/1, k. 19, W. Matuszewicz do I. Branickiej, Gdańsk 25 III 1773.

⁴⁷ Zapewne chodzi tu o wino typu bordo.

⁴⁸ W źródle występuje kilka gatunków wina, między innymi wino węgierskie, muszkatel, piolunkowe, francuskie stare, bawońskie i wadońskie, które zapewne było zakupywane na stół Izabeli Branickiej; vide: AGAD, AR, Akta osobisto-rodzinne i majątkowo-prawne, sygn. 640, s. 43–44. Również D. Lewandowska w swojej pracy pisze o różnorodnej zawartości piwnic Branickiej. Zob.: D. Lewandowska, *Historia kulturowa wina francuskiego w Polsce od połowy XVII wieku do początku XIX wieku*, rozprawa doktorska napisana pod kierunkiem prof. Michela Figaeca i prof. Jarosława Dumanańskiego, UMK w Toruniu, Bordeaux–Toruń 2013, s. 78, 291, 293, <https://tel.archives-ouvertes.fr/tel-00911740/document>, [dostęp: 16.01.2020].

to, jak już zostało wyżej nadmienione, położeniem i zamożnością odwiedzających szynki urzędników, którzy zaczęli napływać do Białegostoku tuż przed przejściem miasta pod zarząd pruski. Zdecydowana większość ich lokowana była w kwaterach rozmieszczonych na ul. Rynek (obecnie Rynek Kościuszki: przeszło 10 osób, Nowe Miasto (obecnie ul. Pałacowa) ok. 11 osób, ul. Kleindorff (ul. Elektryczna) ok. 10 osób, ul. Warszawska ok. 16 osób i najliczniejsza diaspora urzędników pruskich znajdowała się na ulicy z Rynku do Pałacu wraz z probostwem katolickim i Rynkiem (obecnie część ul. Rynek Kościuszki, plac Jana Pawła II, plac Branickich, ul. Kościelna i ul. Kilińskiego) – 42 osoby i jeszcze w kilku innych lokalizacjach z pomniejszymi kwaterunkami⁴⁹.

Skomplikowany sposób pozyskiwania wina powodował, że podane dane stanowią zapewne zdecydowaną większość wina sprzedawanego w Białymstoku. Trunek ten wśród mieszczan i co oczywiste, chłopów, nie był popularny. Zupełnie inaczej sytuacja wyglądała na dworze Jana Klemensa i Izabeli Branickich. Według inwentarza z przełomu 1771/1772 r. w piwniczkach pod pałacem znajdowało się 55 beczek, 26 antałów i 547 butelek wina. Oznaczało to, że przechowywano łącznie około 11 000 litrów wina (i 7 litrów wódki), minimalne zaś spożycie wina w czasach świetności dworu za życia hetmana wynosiło 3300 litrów⁵⁰. W omawianym okresie Izabela Branicka radykalnie ograniczyła wydatki w tym również na wino – więc jego spożycie z pewnością znacząco spadło⁵¹.

Tabela 3. Zestawienia przychodów i cen sprzedanych win przez punkty dystrybucji należące do propinacji białostockiej za okres 12 miesięcy (1796)

Lokal	Trunek	Ilość (w litr.)	Kwota (złp)	Średnia cena (litr/złp) ⁵²
Austeria pod Jeleniem	francuskie ordynaryjne	665,4	1927,3	2,9
	burdeau	102,0	761,7	7,5
Biliar przeciwko Haubdwachu	francuskie ordynaryjne	354,4	1 025,3	2,9
	burdeau	55,8	360,7	6,5
Wszystkie lokalizacje razem	–	1 177,6	4 074,9	4,8

Opracowanie własne, źródło: AGAD, AR, Akta osobisto-rodzinne i majątkowo-prawne sygnatura 640, s. 81, 85, 93, 97, 101, 109, 113, 137.

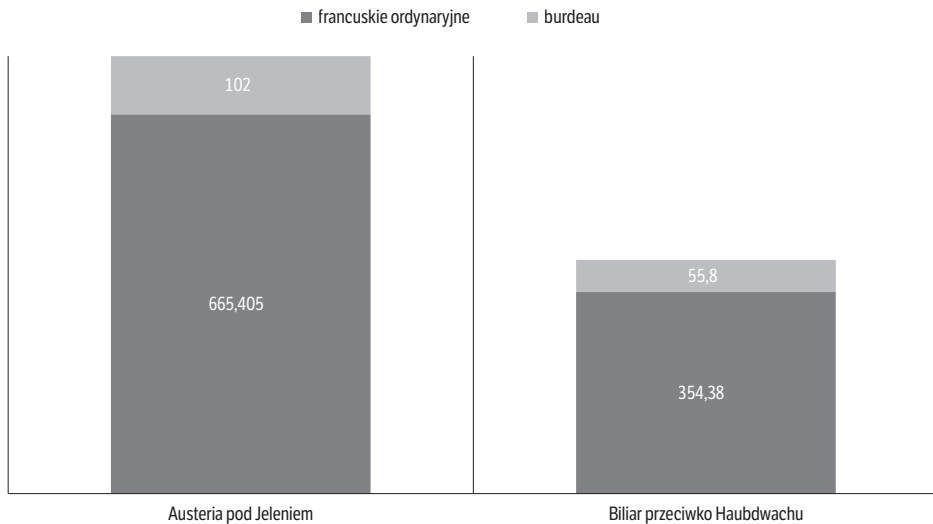
⁴⁹ W. Wróbel, W. Szwed, *Spis...*, s. 35–41.

⁵⁰ E. Kowecka, *Dwór...*, s. 206, 211.

⁵¹ K. Łopatecki, *Dzieje pojęcia „Polski Wersal” czyli językowy obraz świata*, „Biuletyn Historii Sztuki”, 80, 2018, 2, s. 379–380. Warto podkreślić, że w momencie śmierci Izabeli Branickiej (1808 r.) pensję wypłacano jedynie 129 osobom, gdy jeszcze w 1784 r. jej dwór liczył 238 dworzan, sług, rzemieślników i artystów.

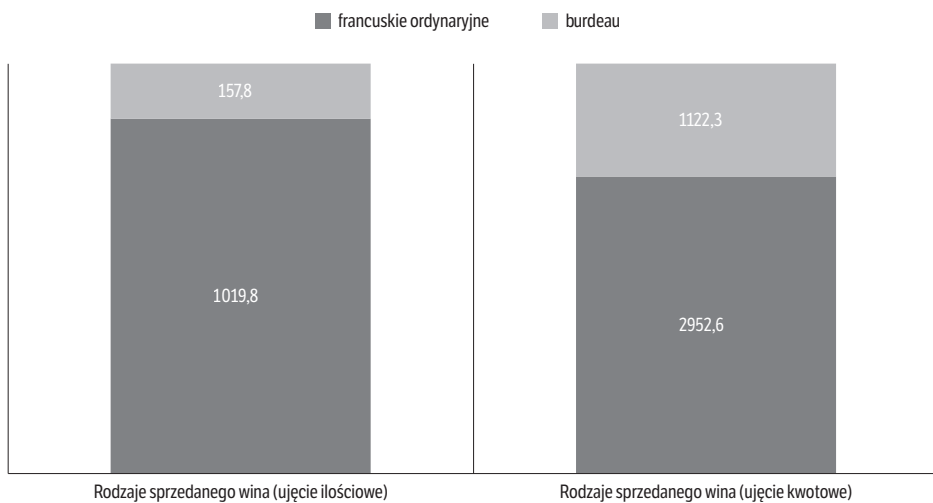
⁵² Uśredniona cena wynikająca z ilorazu kwoty danego gatunku do ilości uzyskanej ze sprzedaży.

Wykres 5. Ilość sprzedanego wina (w litrach) w punktach dystrybucji propinacji białostockiej za okres 12 miesięcy (1796)

Opracowanie własne na podstawie: AGAD, AR, Akta osobisto-rodzinne i majątkowo-prawne, sygn. 640, s. 81, 85, 93, 97, 101, 109, 113, 137.

Wykres nr 6. Rodzaje sprzedanego wina w punktach dystrybucji propinacji białostockiej za okres 12 miesięcy (1796)

Opracowanie własne na podstawie: AGAD, AR, Akta osobisto-rodzinne i majątkowo-prawne, sygn. 640, s. 81, 85, 93, 97, 101, 109, 113, 137.

4. Miód pitny

Sprzedawany miód pochodził z produkcji własnej browaru nowego na Klejndorfie, który posiadał osprzęt w postaci kwaśnika do miodu⁵³. Spis propinacyjny z 1793 r. wspomina o dwóch rodzajach miodów produkowanych w browarze nowym skarbowym: „miodzie białym” i „miodzie krasnym”. Tego pierwszego wyprodukowano wówczas 1893 litrów i sprzedano do propinacji, uzyskując kwotę 1026 złp. Natomiast „miodu krasnego” wyprodukowano tylko 473 litrów, na łączną kwotę 870 złp, ale obciążył on stan magazynowy browaru, ponieważ, jak wynika ze źródła, nie został sprzedany, być może musiał jeszcze „dojrzeć”⁵⁴.

Miód dystrybuowany był w trzech punktach w „Austerii pod Jeleniem” (pojawia się w trzech pozycjach: za okres styczeń–marzec, kwiecień–maj i maj–czerwiec 1796 r.) w ilości 354,4 l za kwotę 421,2 złp. W pozostałych dwóch punktach, mianowicie w „Królowym Moście” i „Nowem przy Sadsawkach”, sprzedano łącznie 207,4 l miodu za kwotę 246,4 złp (patrz tab. 4), co stanowi niespełna jedną trzecią sprzedaży „Austerii pod Jeleniem”. Średnia cena za miód dla wszystkich punktów była taka sama i wynosiła 1,2 złp.

Gdy patrzemy na okres serwowania tego trunku, nasuwa się spostrzeżenie, iż był to on produkowany sezonowo (pojawiał się w raportach propinacyjnych czterokrotnie w okresie styczeń–marzec, marzec–kwiecień, kwiecień i maj i maj–czerwiec 1796 r.)⁵⁵.

Tabela 4. Ilość sprzedanego miodu pitnego w punktach dystrybucji propinacji białostockiej za okres 12 miesięcy (1796)

Lokal	Trunek	Ilość (w litr.)	Kwota(złp)	Średnia cena (litr/złp)
Austeria pod Jeleniem	miód pitny	354,4	421,2	1,2
Królowy Most	miód pitny	113,1	134,4	1,2
Nowe przy Sadsawkach	miód pitny	94,3	112,0	1,2
Wszystkie lokalizacje razem	–	561,7	667,6	1,2

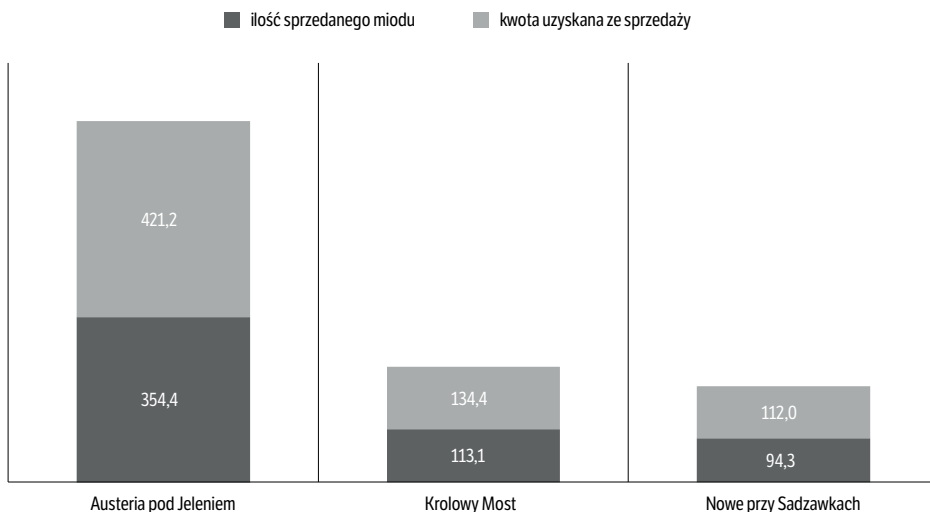
Opracowanie własne na podstawie: AGAD, AR, Akta osobisto-rodzinne i majątkowo-prawne, sygn. 640, s. 77, 78, 82, 85, 86, 89, 90.

⁵³ Według weryfikacji inwentarzy z lat 1771/72, wykonana przez Łozowskiego w latach 1800/02 w dobrach dziedzicznych i zastawnych Izabeli Branickiej – AGAD, Archiwum Białostockie Branickich, sygn. 36, k. 121.

⁵⁴ AGAD, AR, Akta osobisto-rodzinne i majątkowo-prawne, sygn. 640, s. 42.

⁵⁵ Ibidem, s. 77, 85, 89.

Wykres 7. Ilość sprzedanego miodu pitnego w punktach dystrybucji propinacji białostockiej za okres 12 miesięcy (1796).

Opracowanie własne na podstawie: AGAD, AR, Akta osobisto-rodzinne i majątkowo-prawne, sygn. 640, s. 77, 78, 82, 85, 86, 89, 90.

Podsumowanie

Produkcja i sprzedaż alkoholi u schyłku XVIII w. była niewątpliwie jedną z najważniejszych sfer działalności gospodarczej ówczesnych właścicieli, którymi w zdecydowanej większości byli przedstawiciele narodu szlacheckiego I Rzeczypospolitej. Działalność na tym obszarze stanowiła niewątpliwie pokaźne źródło dochodów dla skarbu państwowego, jak i dworskiego. J. Goldberg twierdzi, że dochód z propinacji na Podlasiu w stosunku do innych regionów kraju, w ogóle dochodów miejskich, wynosił w 1765 r. 28%, a 26 lat później, aż 60%, czyli powiększył się niespełna dwukrotnie w tak krótkim okresie⁵⁶, natomiast za A. Sztachelską-Kokoczką można podać, że w 1771 r. procentowy udział zysku ze sprzedaży gorzałki we wszystkich wpływach do kasy Branickich z dóbr podlaskich, wyniósł od 28% do 54%⁵⁷.

Karczma „Królowy Most” stanowi dobry przykład zachodzących przemian spożywania alkoholu – w „wiejskim” punkcie zbytu zaczęła dominować wódka,

⁵⁶ J. Goldberg, *Żyd i karczma miejska na Podlasiu w XVIII wieku*, „Studia Podlaskie”, 2, 1989, s. 30.

⁵⁷ A. Sztachelska-Kokocзка, *Magnackie dobra Jana Klemensa Branickiego*, Białystok 2006, s. 127–128.

natomiast w lokalach białostockich nadal bezapelacyjnie dominowało piwo, przy stosunkowo niewielkim udziale wódki, wina i miodów pitnych.

W analizowanym okresie sprzedano sumarycznie we wszystkich punktach wyszczególnionych w propinacji białostockiej 180 445,7 l alkoholi za kwotę 41 568,7 złp (tab. 5), łącznie z „Lodownią”⁵⁸. Najistotniejszym punktem sprzedaży alkoholi w Białymstoku, pod względem ilości jak i uzyskanych dochodów, była „Austeria pod Jeleniem”, która wygenerowała obrót na poziomie 65 717,2 l za kwotę 14 609,2 złp i serwowała osiem gatunków z jedenastu dostępnych w obrocie (najwięcej spośród tu badanych). Z największym udziałem w sprzedaży, ilościowo i kwotowo, w „Jeleniu” uplasowało się piwo białe i dubeltowe. Następnie, tuż za „Austerią pod Jeleniem” odnotowujemy „Austerię przy Cerkwi” (41 583,1 l za 6630,0 złp), przy średniej cenie za litr 0,16 złp (ok 4,8 grosza), sprzedawano tu wyłącznie jeden gatunek piwa – dubeltowe. Na trzecim miejscu znalazła się „Lodownia” z obrotem rzędu 26 572,8 l za 8198,7 złp i cenie 0,31 złp/l (9,3 grosza), która posiadała w sprzedaży wyłącznie piwo białe. Czwartym pod względem sprzedaży był lokal „Na Klejndorfie” ze sprzedażą 19 981,0 l za 1861,0 złp i średniej cenie 0,09 złp, (2,8 grosza), a pito tu piwo półdubeltowe. Piątym lokalem pod względem sprzedanych trunków był „Biliard przeciwko Haubdwachu” z obrotem 12 548,3 l za 7140,6 złp, raczono się tutaj czterema najdroższymi trunkami będącymi w ofercie propinacji białostockiej i zarazem był to najdroższy lokal (średnia dla wszystkich trunków wynosiła 17,1 groszy/l). „Nowe przy Sadzawkach”, „Szynk pod Wołem”, jak i pozostałe dwa punkty, „Szynk przy Poczcie” i „Królowy Most” nie przekroczyły progu 10 000 l (tab. 5).

Łącznie sprzedano tu 14 043,3 l za 3129,3 złp. W „Szynku pod Wołem” i w „Szynku przy Poczcie” można było się uraczyć wyłącznie piwem dubeltowym, natomiast w „Nowym przy Sadzawce” oprócz piwa dubeltowego podawano gorzałkę ordynaryjną i miód pitny. W „Królowym Moście” podawano do spożycia gorzałkę ordynaryjną, cukrową i miód, a także tanie piwo półdubeltowe, przy całościowej sprzedaży na poziomie 2486,3 l za kwotę 1063,7 złp. Najdroższymi lokalami w Białymstoku (przy uśrednionej cenie) niewątpliwie były „Biliard przeciwko Haubdwachu” i „Austeria pod Jeleniem”⁵⁹ (17,1 groszy

⁵⁸ „Lodownia” nie była miejscem sprzedaży bezpośredniej, lecz pełniła rolę magazynu w okresie wiosenno-letnim, kiedy wzrastała temperatura zewnętrzna. Najprawdopodobniej przechowywano tam nadwyżki wyprodukowane przez browar dworski – najdroższe piwo białe, które sprzedawane następnie było do dwóch białostockich austerii – „Pod Jeleniem” i „Biliardu”. Istnieje duże prawdopodobieństwo, iż wysyłano również piwo poza granice miasta i z całą pewnością na dwór Izabeli Branickiej.

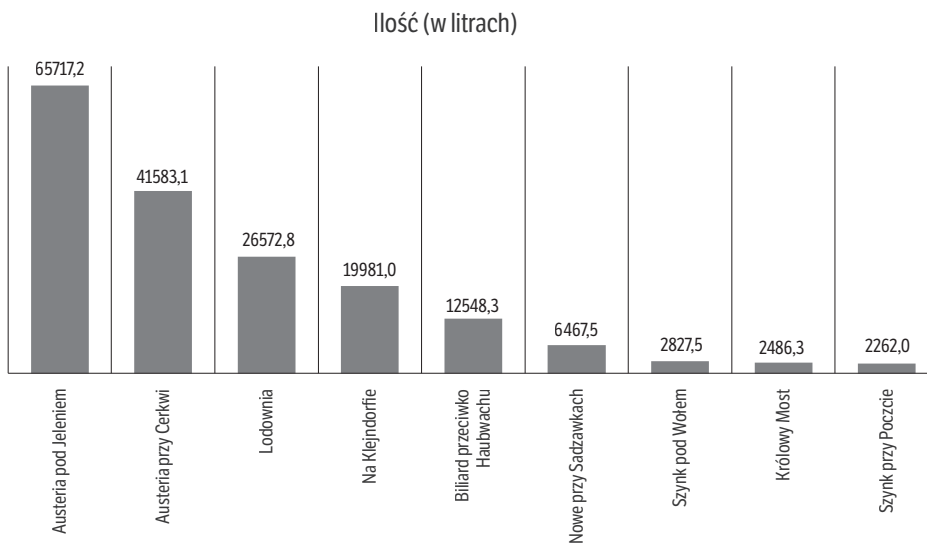
⁵⁹ Drożej, niż w „Biliardzie” sprzedawano w karczmie „Królowy Most”, która została tu pominięta ze względu na położenie i „Lodownię”, która nie prowadziła wyszynku alkoholi, a jedynie pośredniczyła

Tabela 5. Ilość sprzedanego alkoholu (bez podziału na gatunki) w punktach dystrybucji propinacji białostockiej za okres 12 miesięcy (1796)

Lokal	Ilość (w litr.)	Kwota (złp)	Średnia cena trunku (litr/złp)	Średnia cena trunku (litr/grosze)
Austeria pod Jeleniem	65 717,2	14 609,2	0,22	6,7
Austeria przy Cerkwi	41 583,1	6 630,0	0,16	4,8
Lodownia	26 572,8	8 198,7	0,31	9,3
Na Klejndorfie	19 981,0	1 861,0	0,09	2,8
Biliard przeciwko Haubwachu	12 548,3	7 140,6	0,57	17,1
Nowe przy Sadržawkach	6 467,5	1 279,6	0,20	5,9
Szynk pod Wołem	2 827,5	450,0	0,16	4,8
Królowy Most	2 486,3	1 063,7	0,43	12,8
Szynk przy Poczcie	2 262,0	336,0	0,15	4,5
Wszystkie lokale sumarycznie	180 445,7	41 568,7	0,23	6,9

Opracowanie własne na podstawie: AGAD, AR, Akta osobisto-rodzinne i majątkowo-prawne, sygn. 640, s. 77, 78, 81, 85, 86, 89, 90, 93, 94, 97, 101, 105, 109, 113, 114, 137, 138, 139.

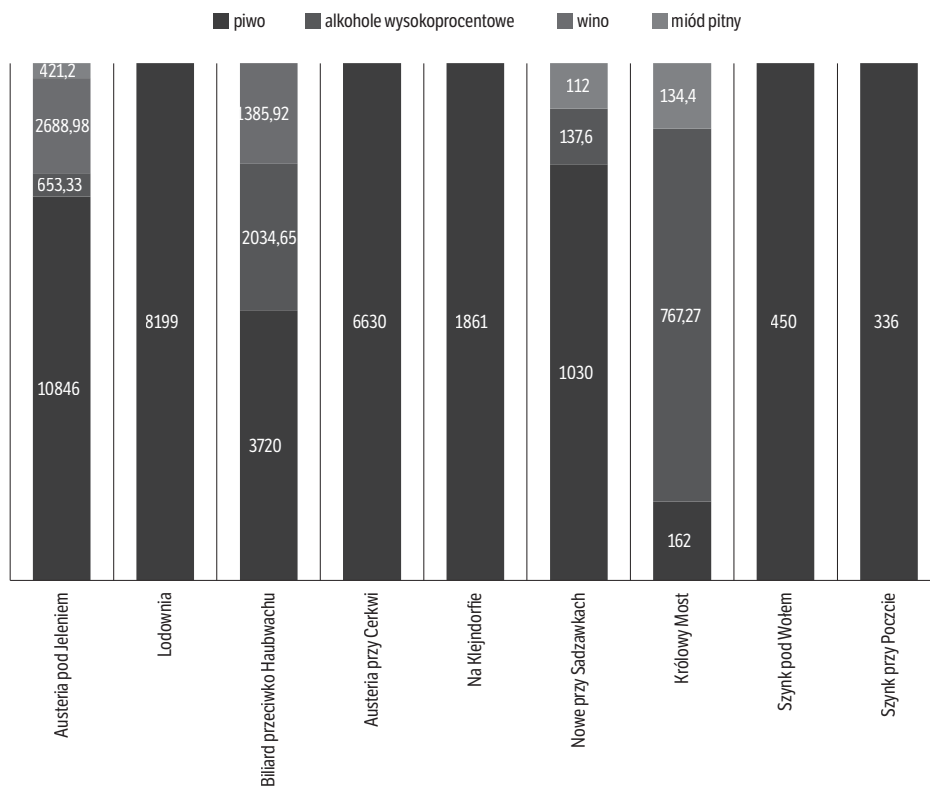
Wykres 8. Ilość sprzedanego alkoholu (bez podziału na gatunki) w punktach dystrybucji propinacji białostockiej za okres 12 miesięcy (1796)

Opracowanie własne na podstawie: AGAD, AR, Akta osobisto-rodzinne i majątkowo-prawne, sygn. 640, s. 77, 78, 81, 85, 86, 89, 90, 93, 94, 97, 101, 105, 109, 113, 114, 137, 138, 139.

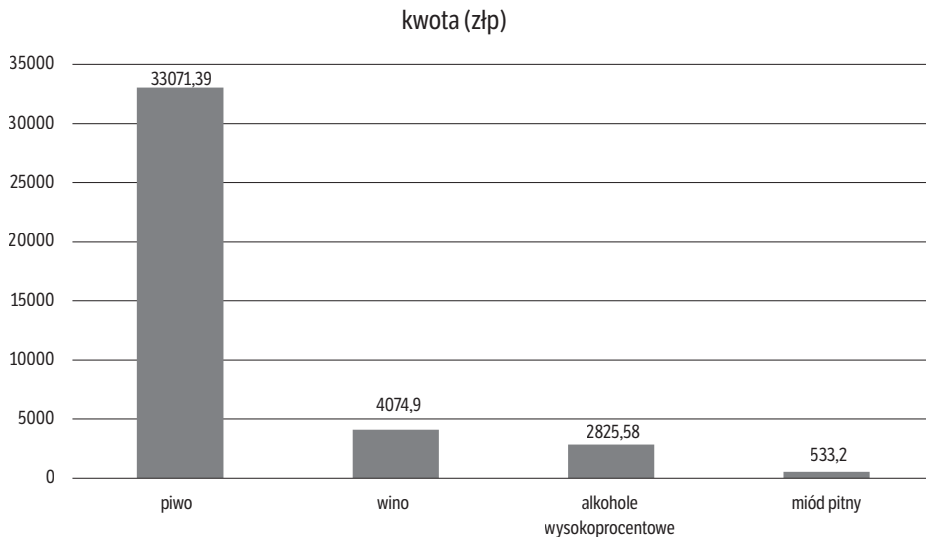
i 6,7 groszy) natomiast najmniej Białostoczanie wydawali w „Klejndorfie” – 2,8 grosza i w „Szynku przy Poczcie” 4,5 grosza.

Wykres 9. Rodzaje sprzedanych trunków ujęty kwotowo, według podziału: piwa, alkohole wysokoprocentowe, wina i miód pitny) w punktach dystrybucji propinacji białostockiej za okres 12 miesięcy (1796)

Opracowanie własne na podstawie: AGAD, AR, Akta osobisto-rodzinne i majątkowo-prawne, sygn. 640, s. 77, 78, 81, 85, 86, 89, 90, 93, 94, 97, 101, 105, 109, 113, 114, 137, 138, 139.

Wykres 10. Rodzaje sprzedanych trunków ujęty kwotowo, według podziału: piwa, alkohole wysokoprocentowe, wina i mód pitny w punktach dystrybucji propinacji białostockiej za okres 12 miesięcy (1796), bez „Królowego Mostu”

Opracowanie własne na podstawie: AGAD, AR, Akta osobisto-rodzinne i majątkowo-prawne, sygn. 640, s. 77, 78, 81, 85, 86, 89, 90, 93, 94, 97, 101, 105, 109, 113, 114, 137, 138, 139.

Bibliografia

Źródła archiwalne

Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie:

- Archiwum Białostockie Branickich.
- Archiwum Roskie.

Źródła wydane drukiem

Wróbel W., Szwed W., *Spis mieszkańców Białegostoku z lat 1799–1853*, Białystok 2016.

Opracowania

Besala J., *Alkoholowe dzieje Polski. Czasy Piastów i Rzeczypospolitej szlacheckiej*, Poznań 2015.

- Boroda K., *Geografia gospodarcza Królestwa Polskiego w XVI wieku*, Białystok 2016.
- Boroda K., *Wpływy z czopowego jako wskaźnik lokalnego zróżnicowania poziomu produkcji piwa pełnego w miastach Królestwa Polskiego w latach 60. XVI w.*, „*Studia Geohistorica*”, 4, 2016.
- Burszta J., *Wieś i karczma*, Warszawa 1950.
- Dryja S., *Podatki i opłaty pobierane od piwowarów krakowskich w XVI i pierwszej połowie XVII wieku. Reforma czopowego z czasów panowania Stefana Batorego i jej wpływ na piwowarstwo krakowskie*, „*Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych*”, 78, 2017.
- Filipczak-Kocur A., *Skarbowość Rzeczypospolitej 1587–1648: projekty, ustawy, realizacja*, Warszawa 2006.
- Goldberg J., *Żyd i karczma miejska na Podlasiu w XVIII wieku*, „*Studia Podlaskie*”, 2, 1989.
- Jasiński J., *Zagadnienie przymusu propinacyjnego na Warmii na przełomie XVIII i XIX wieku*, „*Komunikaty Mazursko-Warmińskie*”, 2, 1964.
- Klonder A., *Browarnictwo w Prusach Królewskich: (2 połowa XVI–XVII w.)*, Wrocław–Warszawa 1983.
- Klonder A., *Napoje fermentacyjne w Prusach Królewskich w XVI–XVII wieku (produkcja – import – konsumpcja)*, Wrocław–Warszawa 1989.
- Kowecka E., *Dwór „najrzędniejszego w Polsce magnata”*, Warszawa 1991.
- Kozłowska, M., *Rynek kredytowy w osiemnastowiecznym Białymstoku w świetle analiz ksiąg miejskich*, „*Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych*”, 78, 2017.
- Kozłowska, M., *Rynek obrotu nieruchomościami w Białymstoku w XVIII wieku*, „*Studia Podlaskie*”, 25, 2017.
- Kozłowska-Szyc M., *Przybysze spoza granic miasta na kartach najstarszych białostockich ksiąg miejskich*, [w:] *Granice i pogranicza*, red. P. Guzowski, M. Liedke, W. Walczak, Białystok 2019.
- Kuchowicz Z., *Obyczaje staropolskie XVII–XVIII wieku*, Łódź 1975.
- Kuchowicz Z., *Uwagi o konsumpcji produktów destylacji alkoholowej w Polsce w XVI w.*, „*Kwartalnik Historii Kultury Materialnej*”, 19, 1971.
- Kusiński W., *Przemiany funkcji Białegostoku w przeszłości*, „*Rocznik Białostocki*” 6, 1966.
- Lech M.J., *Dzieje Białegostoku w XVIII wieku*, „*Studia i materiały do dziejów Białegostoku*”, 1, 1968.
- Lewandowska-Diaz D., *Historia kulturowa wina francuskiego w Polsce od połowy XVII wieku do początku XIX wieku*, Warszawa 2014.
- Łopatecki K., *Dzieje pojęcia „Polski Wersal” czyli językowy obraz świata*, „*Biuletyn Historii Sztuki*”, 80, 2018, 2.
- Łopatecki K., *O instytucji dożywocia na przykładzie małżeństwa Jana Klemensa i Izabeli Branickich*, „*Krakowskie Studia z Historii Państwa i Prawa*”, 9, 2016.

- Łopatecki K., *Sprzedaż dóbr białostockich przez spadkobierców Jana Klemensa Branickiego*, „Studia Podlaskie”, 23, 2015.
- Łopatecki K., *Ustrój XVIII-wiecznego miasta Białystok*, „Miscellanea Historico-Iuridica”, 14, 2015.
- Łopatecki K., Kupczewska M., *Dyspozycje majątkowe Izabeli z Poniatowskich Branickiej na wypadek śmierci*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, 64, 2016.
- Łopatecki K., Walczak W., *The history of Branicki Palace until 1809. The influence of “Versailles of Podlasie” on the development of Białystok*, Białystok 2015.
- Oleksicki A., *Socjotopografia Białegostoku w XVIII wieku w świetle inwentarza miasta z 1771/1772 i planu Beckera z 1799*, „Studia i materiały do dziejów Białegostoku”, 4, 1985.
- Rafacz J., *Przymus propinacyjny w dobrach królewskich koronnych w epoce nowożytnej*, Warszawa 1933.
- Sztachelska-Kokoczek A., *Magnackie dobra Jana Klemensa Branickiego*, Białystok 2006.
- Wąsicki J., *Pruskie opisy miast polskich z końca XVIII wieku*, Departament białostocki, Poznań 1964.
- Wyczański A., *Studia nad folwarkiem szlacheckim w Polsce w latach 1500–1580*, Warszawa 1960.
- Wyczański A., *Studia nad konsumpcją żywności w Polsce w XVI i pierwszej połowie XVII w.*, Warszawa 1969.

Sale of alcohol in inns in Białystok at the end of the 18th century

Summary

The article presents an analysis of the volume of alcohol sales in relation to points belonging to the court propination, the manor of Izabela Branicka née Poniatowska in the city of Białystok at the end of the 18th century. The analyzed source material relates to the 12 months of 1796. It is an attempt to show the scale of turnover of individual inns, along with a specification of the types of alcohol served, and their prices at individual establishments. It is also an attempt to show the close dependence of own production and then sale of produced alcohols within goods owned by one owner as a monopoly and the main source of income.

Janusz Roszko – mgr, absolwent studiów historycznych na Uniwersytecie w Białymstoku. Zainteresowania badawcze: historia gospodarcza i społeczna w aspekcie produkcji, sprzedaży i spożycia alkoholi, w szczególności piwa w społeczeństwie I Rzeczypospolitej. Zawodowo zajmuje się produkcją piwa.

e-mail: jaroszfloor@hotmail.com